

Tranquebarmissionens tidlige historie

Nogle hidtil upåagtede kilder og deres betydning belyst ved eksempler

Af Anders Nørgaard

1. Hittidige fremstillinger kildebenyttelse

Så godt som alle hittidige fremstillinger af Tranquebarmissionens historie har altid kunnet enes om, hvilke kilder der af forskellige grunde måtte anses som uegnede til at danne grundlag for en fremstilling af Tranquebarmissionens historie. Således skriver Fenger¹ i sit forord: »Det undgik dog ikke min opmærksomhed, at disse beretninger (i.e. de såkaldte Hallische Berichte²) burde benyttes med nogen forsigtighed, og at det ville være ønskeligt at kunne sammenholde de trykte beretninger med de fra missionærerne hidrørende breve og optegnelser, som opbevarede deels i de Franckeske Stiftelsers Arkiv i Halle, deels i Missionskollegiets arkiv i Kjøbenhavn«.

Om årsagen til denne forsigtighed, der er nødvendig, når man gør brug af HB, skriver Fenger senere (s. 207), at de altid vil være en hovedkilde, og at han i en vis betydning kan bevidne deres pålidelighed, – »når man nemlig for at kalde en beretning pålidelig blot forlanger, at hvad der anføres og fortælles, skal være rigtigt. Vil man derimod gøre større fordringer og forlange, at intet væsentligt må være udeladt ... så kan jeg ikke anbefale de Halliske Beretninger«. Fenger slutter med at udtrykke, at han ikke kan undgå at få et ubehageligt indtryk af en vis lyssky ængstelighed (sc. for at offentliggøre ting vedrørende missionen) hos såvel den ældre som den yngre Francke, der stod for udgivelsen.

Fenger har for så vidt muligt at råde bod på dette benyttet Missionskollegiets arkiv. En stor del af dette arkiv er imidlertid gået til ved Vajsenhusets brand i 1795 og indeholder så godt som intet fra tiden før 1730. Først fra omkring 1738 begynder arkivet at rumme et fyldigere materiale. Ved at benytte dette materiale bringer Fenger en mængde korrektiver til de hittidige fremstillinger af Tranquebarmissionen fra

tiden omkring 1740. For den forudgående tids vedkommende derimod har han været tvunget til at benytte HB eller ældre fremstillinger, der byggede på disse³.

Fenger selv havde forgæves søgt at få oplysninger fra Halle, men uden resultat⁴, og han kan ikke undertvinge sin irritation over, at heller ikke tyske forskere har benyttet det store utrykte materiale, som han vidste måtte findes i Halle⁵. Endvidere har Fenger været klar over, at der endnu fandtes et arkiv i selve Tranquebar og har derfra hentet en enkelt optegnelse⁶.

For Fengers vedkommende kan det altså konkluderes, at han har haft kendskab til, hvorfra vigtige oplysninger til en fremstilling af Tranquebarmissionens historie har kunnet hentes, men at han af omstændighederne har været henvist til udelukkende at holde sig til de bevarede dele af Missionskollegiets arkiv. Hans fremstilling bringer derfor i forhold til tidligere fremstillinger intet væsentligt nyt, hvad angår tiden før omkring 1740. Fenger er både den første og sidste, der i en helhedsfremstilling af Tranquebarmissionens historie har benyttet Missionskollegiets arkiv. Derigennem og ved at henvise til det nødvendige i at inddrage også kilder fra arkiverne i Halle og i Tranquebar har Fenger haft blivende betydning.

Den næste, der giver sig i kast med større fremstillinger, er tyskeren Walther Germann, der i årene 1865-72 udgiver 3 store monografier⁷, som skildrer de betydeligste af de missionærer, der kom til Tranquebar. Germanns bøger er langt det bedste, der til dato findes af større fremstillinger af Tranquebarmissionens historie. Germann var den første, der fik tilladelse til at benytte arkivet i Halle til en fremstilling af Tranquebarmissionens historie. Han var klar over, hvilke forpligtelser der lå heri, samt at han ud fra de hidtil ukendte akter i Hallearkivet måtte påtage sig at tage adskilligt op til en fuldkommen nyvurdering, idet han helt og holdent byggede sin fremstilling på primærkilder, som han forefandt i Halle. Han mente at måtte »kvittere« for dette privilegium, og det gjorde han i sine fremstillinger ved i rigt mål at citere de forskellige breve og andre beretninger, han benyttede. Han var klar over det værd, hans biografier derved kunne få også for eftertidens forskere, og han skriver i forordet til Johan Philipp Fabricius (s. VII), »so kann ohne weiteres Durchsuchen der Archive, da uns ja Fenger eine gediegne Arbeit aus den Kopenhagener Acten geschenckt hat ... allein nach dem gedruckten Material die Geschichte der alten lutherischen Mission neu bearbeitet werden«. Germann mente altså, at med det, der var fremdraget af ham, samt det, der af

Fenger var fundet i Missionskollegiets arkiv, var alt væsentligt for en fremstilling af Tranquebarmissionens historie blevet fremlagt, og at al senere forskning blot kunne bygge videre på dette nu trykte materiale. Senere, da han kom til Indien, blev han dog klar over, at han havde overvurderet betydningen og omfanget af arkivmaterialet i Halle, idet han i Indien opdagede, at det gamle missionsarkiv fra missionen i Tranquebar endnu fandtes i missionær Schwartz' privatbesiddelse. Hvorledes arkivet er havnet hos denne, er endnu uopklaret, men hovedsagen er, at Germann fik nys om sagen og fik lov til at benytte dette arkiv, som rummede så mange værdifulde og hidtil ukendte oplysninger. Dets konserveringstilstand var meget slet. Germann fortæller i forordet til »Ziegenbalg und Plütschau« (s. V): »Sie (akterne) waren nicht nur oftmals schwer zu entziffern, sondern zerfielen auch unter den Händen, so daß schwerlich noch ein Anderer sämtliche Originale wieder lesen kann«, – en spådom, som desværre er gået i opfyldelse (derom senere).

Den tredie, som har udgivet et større værk om Tranquebarmissionen, er østtyskeren Arno Lehmann, der til fornylig var professor i missionshistorie ved universitetet i Halle⁸. I forhold til Germann betegner Lehmann det tilbageskridt, at han bygger sit arbejde udelukkende på materiale fra arkivet i Halle. At han ved sin fremstilling har måttet se bort fra materiale i udlandet, kan måske undskyldes, men at han ikke har fundet anledning til at undersøge materialet fra det gamle arkiv fra selve Tranquebar, et arkiv, som nu befinder sig i Leipzig (derom senere), må vække undren. Lehmanns væsentligste bidrag til Tranquebarmissionens historie er ikke hans fremstilling af Tranquebarmissionens historie, men den trykte udgave af missionens første leder, Bartholomæus Ziegenbalgs breve⁹, som Lehmann udgav på grundlag af de originale breve, der findes i arkivet i Halle.

2. Principiel overvejelse af, hvilke kilder der er nødvendige for en alsidig fremstilling af Tranquebarmissionens historie

I de fremstillinger af Tranquebarmissionens historie, som er omtalt ovenfor, har der været peget på 3 af de 4 arkiver, som jeg mener, det er helt nødvendigt at inddrage for at kunne nå frem til en forsvarlig fremstilling af Tranquebarmissionen. De tre ovennævnte arkiver var: Missionskollegiets arkiv, Archiv der Franckeschen Stiftungen i Halle

og endelig det gamle arkiv fra missionen i Tranquebar. Det fjerde meget vigtige arkiv er Ostindisk Kompagnis arkiv (fra 1732 Asiatisk Kompagnis arkiv). Dette righoldige arkivmateriale er hidtil aldrig blevet benyttet, hverken af de tre, som har skrevet de større fremstillinger, som er omtalt ovenfor, eller af de talrige, der har skrevet mindre afhandlinger om enkelte emner af Tranquebarmissionens historie. Ja end ingen er kommet på den tanke, at der skulle være materiale af betydning for missionshistorien i handelskompagniet; når talen er om missionens forhold til handelskompagniet, herunder den lokale øvrighed i Tranquebar, nøjes man med at beklage, at det her kun er muligt at belyse sagen fra missionærernes side.

Det er derfor nyt og spændende land, der dukker op, når man læser om missionen i handelsarkiverne; og som Fenger følte det, da han sammenlignede HB med materialet i Missionskollegiets arkiv, opdager man, at den hidtidige opfattelse af missionen i Tranquebar må tages op til nyvurdering på mange områder. Jeg skal nedenfor anføre et eksempel på resultaterne af en nærmere beskæftigelse med Ostindisk Kompagnis arkiv foruden de 3 allerede »klassiske« arkiver. Først føler jeg dog, at det vil være på sin plads at tage kilderne til Tranquebarmissionens historie op til en mere principiel overvejelse.

Tranquebarmissionen går tilbage til 1705, hvor de to første missionærer Bartholomäus Ziegenbalg og Heinrich Plütschau ombord på Ostindisk Kompagnis skib »Sophia Hedewig« sejlede fra København til Tranquebar. Da man ikke i Danmark havde kunnet finde teologer, der var villige til at påtage sig hvervet som missionær, havde hofpræsten, dr. Lützens, henvendt sig til tyske venner, og blandt A. H. Franckes disciple fandt man de to ovennævnte, som var villige dertil. Hermed var den »trekant« dannet, som er karakteristisk for Tranquebarmissionens historie, lige til Danmark i 1845 solgte kolonien.

Denne »trekant« udgjordes af: *I. København*, hvor missionens officielle ledelse var placeret. I de første år var den uden fastere organisation, men efter Missionskollegiets oprettelse i 1714 i fastere rammer; *II. Tranquebar*, naturligvis som centrum for missionen; og endelig *III. Halle*, som man kan kalde missionens åndelige hjemsted. Langt den overvejende del af de missionærer, som senere udsendtes til Tranquebar, blev rekrutterede fra kredsen omkring de Franckesche Stiftungen i Halle, og reelt sad man i Halle inde med betydelig større indflydelse over missionen, end man gjorde i København, idet langt

den overvejende del af de pengebidrag, der dannede grundlaget for missionens eksistens, stammede fra Tyskland.

Med dette er også angivet de tre steder, hvor man ved en historisk efterforskning må søge sine kilder. Der findes dog endnu et betydningsfuldt arkiv, som man må benytte, dersom man vil beskæftige sig indgående med Tranquebarmissionens historie. Det er London, hvor Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK)'s arkiver rummer et væld af oplysninger, ikke mindst om den første tid. For den senere tids vedkommende fortælles der navnlig om Tranquebarmissionens store indflydelse ude omkring i Indien, derimod vel ikke så meget om missionen i selve Tranquebar¹⁰.

Germann forsøgte, så vidt det var muligt, at forklejne den engelske indsats, og han har ikke benyttet engelsk materiale i sine fremstillinger, omend han et sted må indrømme, at man i England kan hente nøjagtigere oplysninger, end man kan få i Tyskland¹¹. Om den engelske indsats i det hele taget mener han at kunne afsløre den skumle bagtanke, at den engelske kirke blot ydede støtte for senere helt at kunne overtage missionen¹². Denne undervurdering af den engelske indsats er imødegået af J. Oskar Andersen¹³, og senere er Englands betydning for Tranquebarmissionen blevet fremdraget af F. Schrøder¹⁴ og ikke mindst af P. G. Lindhardt¹⁵, der i rigt mål benytter engelske primærkilder. Af tyske forskere har Erich Beyreuther beskæftiget sig med Tranquebarmissionens forhold til England¹⁶. Jeg har ikke selv haft lejlighed til at stifte bekendtskab med de engelske arkiver, og jeg må derfor nøjes med at henvise til de ovennævnte artikler.

I det følgende vil jeg da holde mig til »trekantens« *København – Tranquebar – Halle*.

3. Gennemgang af arkiverne

Hvad *København* angår, gjorde Fenger som nævnt et værdifuldt arbejde ved som den første at inddrage materiale fra Missionskollegiets arkiv¹⁷. Dette arkiv opbevarede i Vaisenhuset, hvorfor en meget stor del af det gik tabt ved den store brand i 1795. Det gælder især arkivalier fra den ældste tid, hvor så godt som alt blev ildens bytte. At størstedelen var gået tabt, var i hvert fald Fengers opfattelse¹⁸, og denne opfattelse er via den tyske udgave af Fengers bog¹⁹ ukritisk blevet fortsat i tysk forskning til vore dage²⁰.

Imidlertid var en betydelig del af arkivet blevet opbevaret på Ledreborg gods, idet både I. G. Holstein og dennes søn J. L. Holstein indtog ledende stillinger ved Missionskollegiet. En del af det materiale, der retteligt burde have været opbevaret i kollegiets arkiv, har Holsteinerne ladet opbevare i deres privatarkiv på Ledreborg, og det undgik derved branden i 1795. Ledreborgarkivet ansås indtil 1844 for at være gået til grunde. Man mente, at en del af det var blevet solgt, og at resten var gået til på forskellig vis. Ved et besøg på godset i 1844 opdagede imidlertid professor og arkivar C. A. Becker, at det endnu befandt sig på Ledreborgs bibliotek, og han foretog en registrering af det²¹. Det viste sig da, at Ledreborgsamlingen indeholder en betydelig mængde arkivalier vedrørende Tranquebarmissionen, og dets betydning er fuldt på højde med den bevarede del af Missionskollegiets arkiv. Herhjemme er Ledreborgsamlingen blevet benyttet af f.eks. L. Stampe²² og af P. G. Lindhardt²³.

I København kan man endelig i Danske Kancellis arkiv finde kilder af betydning for Tranquebarmissionen. Det skyldes, at en del instrukser til missionærerne, direktionen for handelskompagniet og andre, der havde med missionen at gøre, blev givet gennem Danske Kancelli. Dette var naturligvis praksis i den første tid, da missionen var et kongeligt privatforetagende, men praksis fortsattes nu og da også efter, at Missionskollegiet var blevet oprettet. Da missionskollegiet i Struenseeperioden mistede sin forestillingsret, overgik denne funktion til Danske Kancelli, og kongelige resolutioner og lignende vedrørende missionen må derefter søges i Danske Kancelli.

Hvad angår *Tranquebar*, har man i forskningen hidtil ladet sig nøje med Germanns fremstilling. Han stiftede som nævnt bekendtskab med det gamle arkiv under sit ophold i Indien. Senere forskere har indskrænket sig til – i øvrigt følgende Germanns intention²⁴, at citere de kildeafskrifter m.v., som Germann bringer, og man har så ikke bekymret sig videre om arkivets skæbne. Lehmann nævner i sin bog overhovedet ikke, at et sådant arkiv eksisterer, måske af lokalpatriotiske grunde, idet han muligvis mener, at det ville stille arkivet i Halle i et dårligere lys²⁵. Heller ikke her i Danmark synes man at kende det gamle tranquebarske arkivs eksistens²⁶. Imidlertid eksisterer det den dag i dag. Størstedelen, omfattende 25 kapsler, findes i Leipzigermissionens arkiv i Leipzig, en mindre del (10 numre) findes på Rigsarkivet, og 3 kirkebøger for missionsmenigheden findes på Landsarkivet for Sjælland.

Sagen er, at det ved Germanns formidling lykkedes at bringe arkivet

til Leipzig i slutningen af forrige århundrede. Da missionshistorikeren Jens Vahl gjorde Rigsarkivet opmærksom herpå, gjorde Rigsarkivet gennem Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen krav om udlevering, men efter noget tovtækkeri mellem København og Leipzig lod man sig i København nøje med et i øvrigt helt tilfældigt lille udvalg²⁷. Begge arkivdelene har ført en hengemt tilværelse, og ingen har tilsyneladende benyttet materialet siden Germann. En nærmere præsentation af dem vil derfor ikke være overflødig.

En stor del af det materiale, der findes i Tranquebararkivet, findes ifølge sagens natur også i Halle; men derudover er der mange vigtige ting, som man kun finder i det gamle Tranquebararkiv. Man kan her således f.eks. finde den særdeles livlige brevveksling med personer uden for Halle-kredsen, jeg tænker her ikke blot på personer i Tyskland, men også på brevvekslingen med SPCK og med Missionsarkivet i Danmark. Det sidste er jo ikke mindst betydningsfuldt på baggrund af, at en stor del af Missionskollegiets arkiv som omtalt er gået tabt. Vigtig er også, hvad man kunne kalde missionens »journal« over ind- og udgående breve. Endelig findes en række dokumenter, som kan tjene til at belyse missionens hverdag; således får man gennem Ziegenbalgs »Erbdokument« et fortræffeligt indtryk af missionærernes materielle levestandard.

Af den del af det gamle Tranquebararkiv, der er havnet på Rigsarkivet, kan jeg særlig fremhæve en »Diarium und Conferenzbuch 1706-19«²⁸, der, hvad kildeværdien angår, er særdeles vigtig, idet krav om hjemsendelse af dagbøgerne først blev fremsat i 1725²⁹. Efter fremsættelse af krav om hjemsendelse af dagbøger må man være forsigtigere med at fæste lid til disse, idet dagbogsskriverne så i vidt omfang må antages at have taget hensyn til, at deres beretninger senere blev læst i Europa. For tidsrummet før hjemsendelseskrevet må man imidlertid antage, at dagbogsberetningerne ikke er påvirkede af dette hensyn³⁰.

Til Landsarkivet for Sjælland er overført 3 kirkebøger for missionsmenigheden. Disse giver f.eks. et værdifuldt indtryk af missionens vækst, og man kan ydermere danne sig et billede af de samfundsklasser, hvorfra denne vækst kom.

Endelig er der *Halle*³¹, der uden tvivl rummer de mest omfattende kilder til Tranquebarmissionens historie, ikke blot hvad angår selve Halle, men også for de andre tilknytningspunkters vedkommende (København, Tranquebar og London), idet man i rigt mål har sendt kopier og beretninger til Halle, hvor alt er blevet opbevaret med

megen omhu. Disse kilder i Halle blev første gang benyttet til udgivelsen af HB, som man dog som tidligere anført må benytte med megen forsigtighed. Derpå er der i den hidtidige litteratur om Tranquebarmissionen anført eksempler nok³². I videnskabeligt øjemed blev Hallearkivet først benyttet af Germann, og det er så senere benyttet af flere forskere. Af danske forskere, der har benyttet arkivet til missionshistoriske studier, kan nævnes Knud Heiberg (hvis optegnelser nu findes på Rigsarkivet); hans afskrifter har J. Oskar Andersen benyttet³³. I nyere tid har P. G. Lindhardt benyttet arkivet i Halle – og i Berlin. Thi også dette arkiv har en lille underafdeling, idet 33 kapsler på svigagtig vis er havnet i Berlin³⁴. Endelig er arkivet sidst blevet benyttet af Lehmann³⁵. Arkivet i Halle vil altid være hovedarkivet for studier af Tranquebarmissionens historie.

Men hermed er jeg ikke færdig med en gennemgang af mulige kilder til Tranquebarmissionens historie. Som nævnt ovenfor (s. 84) står endnu et meget stort og inden for missionshistorien ganske ubenyttet arkiv tilbage: Ostindisk Kompagnis (fra 1732 Asiatisk Kompagnis) arkiv på Rigsarkivet³⁶. Det indeholder dels arkivalier fra hovedsædet i København, men også det hjemførte arkiv fra selve Tranquebar. Og med benyttelsen af dette arkiv får man for første gang lejlighed til at belyse missionen fra en helt anden side, end de hidtil benyttede kilder har givet mulighed for. Navnlig de såkaldte »generalbreve« er vigtige. Det var breve, der sendtes fra Tranquebar til København. I disse breve redegjorde styret i Tranquebar for alle problemer i kolonien, og direktionen svarede ligeledes i »generalbreve« og gav deres forskrifter for, hvorledes den lokale styrelse skulle forholde sig.

Ved at benytte dette arkiv får man for første gang lejlighed til at bedømme forholdet mellem missionen og øvrigheden, både den stedlige og den hjemme i København (direktionen for handelskompagniet). Dette forhold spiller ikke mindst i missionens grundlæggelsestid en betydningsfuld rolle. Men hidtil har man nøjedes med at se sagen fra missionærernes synspunkt, idet de eneste kilder, man har lagt til grund, er de, der stammer fra missionen selv. Derved har hele den voldsomme uoverensstemmelse mellem kommandanten i Tranquebar og missionen, som den skildres i Germ. I, kapitel 3, samt hos Lehmann (bl.a. s. 109), fået et så gådefuldt skær, for da slet ikke at tale om Fengers bog, hvor dette forhold er helt uopklaret, hvad det selvfølgelig må være al den stund, han for denne periodes vedkommende kun har HB at bygge på³⁷. Med inddragelsen af Ostindisk Kompagnis arkiv træder disse ting frem i et klarere lys. Medens man

på grundlag af de hidtil benyttede kilder altid har skildret uoverensstemmelserne mellem missionen og kommandanten i Tranquebar som resultatet af personlige stridigheder mellem disse to instanser, viser det sig ved benyttelse af kompagniets arkiv at være en alt for snæver betragtning. Forholdet mellem kommandant og missionærer synes tværtimod på det personlige felt at have været godt. Det er et helt andet sted, man skal finde forklaringen på de vanskeligheder, der mødte missionen fra kommandantens side, – vanskeligheder, der truede med at kvæle den begyndende mission, men som ved skæbnens ironi dog fik lige den modsatte virkning, idet de kom til at give stødet til samarbejdet med englænderne i Madras. Derved blev Tranquebarmissionen tvunget ud af sine egne snævre rammer ind i det betydningsfulde »økumeniske samarbejde«, og Tranquebarmissionen kom derved til at spille en vigtigere rolle i verdensmissionen, end den ellers ville have kunnet³⁸.

4. Forholdet mellem mission og øvrighed i grundlæggelsesperioden (1706-1719)

I det følgende vil jeg ud fra de ovennævnte kilder give et eksempel, som kan sandsynliggøre dette syn på forholdet mellem missionærer og den stedlige øvrighed personificeret i kommandant Johan Sigismund Hassius³⁹. Endvidere vil jeg søge at vise betydningen af, at man i forskningen inddrager ikke blot de hidtil benyttede arkiver (Missionskollegiet (incl. Ledreborgsamlingen) og arkivet i Halle (incl. den del, der nu findes i Berlin), men også det hidtil kun lidet benyttede arkiv fra missionen i Tranquebar samt det inden for missionshistorien helt ukendte Ostindisk Kompagnis arkiv. Jeg må dog først gøre opmærksom på, at jeg i det følgende må gå let hen over mange begivenheder, der i og for sig er interessante, og som man først ved benyttelsen af det nye materiale har kunnet få tilstrækkeligt oplyst. En sådan behandling vil her føre for vidt, og jeg må derfor nøjes med kort at skitsere handlingsforløbet for så at koncentrere mig om et enkelt punkt, der eksempelvis kaster et nyt lys over begivenhederne og deres dybere baggrund.

a. De første år, Ziegenbalgs fængsling

De to første missionærer, Ziegenbalg og Plütschau, var i 1705 blevet udsendt personligt af kongen, Frederik IV⁴⁰. Deres udsendelse var sket

uden nogen form for forhandling med direktionen for Ostindisk Kompagni, der dog ellers måtte anses for den rette stedlige øvrighed. Hermed var der åbnet for konfliktmuligheder, idet det gamle spørgsmål, som stammede helt tilbage fra koloniens grundlæggelse, spørgsmålet om kompetenceforholdet mellem kompagniet og kongen, hermed påny dukkede op⁴¹.

Hverken direktionen eller kommandant Hassius fik meddelelse om, at en mission skulle påbegyndes i Tranquebar, og da missionærerne ombord på skibet »Sophia Hedewig« den 9. juli 1706 ankom til Tranquebar, kom det fuldstændig bag på den stedlige øvrighed. Missionærerne på deres side var udstyret med en instruks⁴², der foreskrev, hvorledes man ønskede, at missionen skulle foregå, men om missionens forhold til den stedlige øvrighed stod der intet.

Det er klart, at disse ting rummer stof til konflikter. På den ene side har vi de »kongelige«⁴³ missionærer, og på den anden handelskompagniets direktion med dets kommandant og andre betjente i kolonien. Det kom da heller ikke til at mangle på konflikter mellem missionen og den stedlige øvrighed. Om disse kan man læse både i missionærernes breve og beretninger hjem og i kommandantens »generalbreve« til direktionen. Det er spændende læsning, og man har derigennem fået mulighed for at få belyst sagerne fra begge sider, hvor man hidtil kun har benyttet missionærernes beretninger. Situationen tilspidsedes efterhånden, så kommandant Hassius til sidst ikke syntes at have anden mulighed end at skride til en fængsling af Ziegenbalg. Det har hidtil været så godt som umuligt at finde rede i de modstridende oplysninger, man har om denne fængsling; Fenger giver fornuftigvis op⁴⁴, Germann kommer et godt stykke længere⁴⁵, Lehmann bringer ikke noget nyt⁴⁶. Imidlertid kan man ud fra en brevsveksling mellem kommandant Hassius og Ziegenbalg⁴⁷ samt fra kommandantens indberetning til direktionen 15/10 1710 nøjere fastlægge de bagved liggende årsager. Enkeltheder skal jeg ikke komme ind på her, men blot fastslå, at det dybereliggende er missionærernes krav om egen jurisdiktion, hvortil kommer kommandantens – sikkert velbegrundede – frygt for en opstand i byen. Det er de kongelige missionærer, der ikke vil acceptere at skulle stå under handelskompagniets øvrighed.

Sagen går i hårdknude og trækker i langdrag. Begge parter vil gerne have afsluttet den, men ingen vil ydmyge sig ved at tage det første skridt. Endelig lykkes det at få sagen til at glide ved missionær Plütschaus mellemkomst. Ziegenbalg slipper efter flere måneders fængsel

atter ud og kommer i stedet under en art husarrest. Ved løsladelsen enedes begge parter, der altså indså det umulige i at fortsætte som hidtil, om, at sagen skulle sendes til afgørelse i København. Begge parter udfærdigede klageskrivelser, karakteristisk nok til hver sin øvrighed. Kommandantens brev til direktionen for Ostindisk Kompagni kender vi⁴⁸, missionærernes til kongen kendes kun indirekte⁴⁹.

Det er umuligt at placere ansvaret for, at det kom til en fængsling af Ziegenbalg, hos en af parterne. De forhold, de var sat til at arbejde under, var umulige, og skylden må derfor i sidste instans lægges på dem, der ikke i forvejen havde sørget for, at forholdet mellem mission og øvrighed blev klart fastlagt.

De to parters klageskrifter sendes med skibet »Printz Wilhelm«⁵⁰ til København, og der er nu ikke andet at gøre i Tranquebar end at forsøge at få det hele til at glide så godt som muligt, indtil der fremkommer en afgørelse i sagen. I efteråret 1711 rejser missionær Plütschau hjem, dels for at tale missionens sag i København, men sikkert mere på grund af dybtgående uoverensstemmelser mellem ham og missionær Ziegenbalg⁵¹. Tilbage i Tranquebar er så foruden Ziegenbalg selv missionær Gründler, der var kommet til Tranquebar i 1709.

b. Forholdene i Danmark

Som nævnt begyndte missionen som et kongeligt privatforetagende⁵² under ledelse af kongens tyske hofpræst F. Lützens. Denne fik en hård opgave med at få missionen til at fungere trods modstand fra direktionen for Ostindisk Kompagni⁵³. Ved hans død i 1712 oprettedes det såkaldte missionsinspektorat under ledelse af professorerne Trellund og Lodberg⁵⁴. Allerede hermed er missionen på vej til at udvikle sig til en halvofficiel indretning. De to inspektører er klare over, at det er i forholdet til direktionen, at den største vanskelighed består, og mindre end en måned efter deres tiltræden som missionsinspektører udvirker de en kongelig befaling til kommandanten om ikke at gøre missionen hindringer⁵⁵, men tværtimod at fremme den. Denne befaling sendes til direktionen, og missionsinspektørerne udtrykker deres overbevisning om, at direktionen så vil sende en alvorlig påtale til kommandanten⁵⁶. Snart skulle de dog erfare, at det var vanskeligere at knække direktionens modstand mod missionen.

I begyndelsen af 1713 var missionær Plütschau omsider nået til Danmark. Forhandlingerne mellem ham og missionsinspektoratet kom

i første omgang til at dreje sig om de indbyrdes stridigheder, der havde været mellem missionærerne. Med hensyn til den klageskrivelse, der var sendt hjem, efter at Ziegenbalg var blevet løsladt fra fængslet, og hvori man fra missionens side havde anmodet om en retslig afgørelse af striden med kommandant Hassius, var alt, hvad man fra missionsinspektoratet kunne strække sig til, en opfordring til en »amnesti« med kommandanten. Missionsinspektoratet henholdt sig til de store praktiske vanskeligheder, der ville være forbundet med en retslig afgørelse. Denne opfordring til en »amnesti« sendtes med skibet »Fridericus IV« (der i marts 1713 som det første skib i 3 1/2 år blev sendt fra Danmark til Tranquebar). De to missionsinspektører, Trellund og Lodberg udtrykte videre deres forhåbning om, at der med samme skib vil komme »eine ernstliche Ermahnung von den Herren Directeurs⁵⁷. Der har altså ikke været tale om nogen kontakt mellem missionsinspektørerne og direktionen for Ostindisk Kompagni, end ikke efter at de hver for sig havde modtaget klageskrifterne fra de to parter i Tranquebar (se ovenfor s. 91). Alt hvad missionsinspektørerne kunne drive det til, var at give udtryk for, at det var deres sikre overbevisning, at direktionen ikke ville lægge missionen hindringer i vejen.

Her kan det ikke nægtes, at inspektørernes opfattelse ligger noget ved siden af de faktiske forhold. Thi manglede det på klarhed i missionsinspektørernes stillingtagen til de vanskeligheder, der var i forholdet mellem missionen og den stedlige øvrighed, kan man i sandhed ikke klage over mangel på klarhed i det generalbrev, direktionen sendte afsted med »Fredericus IV«⁵⁸. Efter at direktørerne heri har bekræftet modtagelsen af kommandantens klageskrift fra 1709, fortsætter de straks: »Vi befinde, at al den allarm, som med missionærerne er foregået, har haft sin oprindelse af kommandantens alt for store egenrådighed og selv tiltagne myndighed, som uden at indhente ordrer fra direktørerne i så vigtig en sag har ...«, hvorefter der følger en række anklagepunkter mod kommandanten, fordi han efter direktionens mening har været for imødekommende over for missionen. Han har tilladt, at de afholdt tysksprogede gudstjenester for europæerne og således trængte ind på kompagnipræsternes⁵⁹ område, han har tilladt dem at bygge kirker »uden nogen forespørgsel eller advarsel til kompagniets direktører og så tid efter anden føjet dem i ting, der kunne have været efterladt. Thi havde han betroet det før (til missionærerne), at han alene til kompagniets negocié at forrette er antagen, og at *direktørerne* ... er hans foresatte, og at han i så vigtig en sag intet dem uadspurgt havde foretaget, så havde han ej haft fornøden ... at

bevilge dem noget ... men altid kunne undskyldt sig med, at han ingen ordre dertil havde«.

Værst er det dog, at han har arresteret Ziegenbalg, »en kongelig missionarius, som ej stod under kompagniets direktører, mindre under kommandanten«, det er en handling, som han må aflægge regnskab for senere. Sagen er bleven optaget meget unådigt hos kongen, og det er derfor direktørernes befaling til kommandanten, at han ingen tort må gøre missionærerne, indtil denne sag er afgjort. I mellemtiden forbyder de ham at befatte sig med missionærerne, »og om de noget, enten rimeligt eller urimeligt begærer, skal han tilholde dem at gøre det skriftligt, og sligt til direktørerne indsende, at de derpå kan indhente hans Kongl. Majt. allernådigste vilje, hvorvidt deres begæring skal følges eller frafaldes, som han da af direktørerne skal tilkendegives. Og må han dem efterdags intet uden ordre fra Høj Ørighed bevilge. Skulle de og ville tage for sig selv, så bør det ved forbud til vedkommende at hindres, og derefter tage et lovligt tingsvidne, hvortil missionærerne til genmæle bør være stævnet«, endvidere skal kommandanten nøje overvåge missionærernes adfærd, »og derom holde en beviselig journal og deraf kopi med hvert returskib hjemsende. Missionærerne bør ellers forblive i deres eget sogn og prædike på malabarisk i den bevilgede kirke, og sig ej med de andre præsters sogne befatte, indtil der kommer anden ordre fra højøvrighed. Og bør kommandanten selv tilse, at Hans Kongl. Majt. fæstning⁶⁰ ingen ulempe vederfares ...«.

Med dette brev står vi ved et centralt punkt i hele spørgsmålet om forholdet mellem mission og øvrighed. Det står nu helt klart, at det ikke er på grund af personlig uvilje eller fjendskab fra kommandantens side, at missionen har haft en så vanskelig begyndelse. Tværtimod må man sige, at kommandanten har vist megen imødekommenhed over for missionærernes ønsker, og han må i den anledning inkassere alvorlig irettesættelse fra sine overordnede i København. Og samtidig viser brevet med instruksen til kommandanten med al ønskelig tydelighed direktionens sande jeg. Vel skriver de, at kommandanten ingen »tort« må gøre missionærerne, indtil sagen (angående fængslingen af Ziegenbalg) er blevet afgjort, men i samme åndedrag forbyder de kommandanten at gå ind på missionærernes begæringer, hvad enten de er rimelige eller urimelige. Alt skal sendes videre til endelig afgørelse i København. Når vi her tager i betragtning, at der mellem de to sidste skibe fra København til Tranquebar gik ca. 3 1/2 år, er det indlysende, at en sådan forholdsordre betød intet mindre end en total lammelse af missionen under overholdelse af formelt korrekte former. Fra brevet

har vi endvidere den interessante oplysning, at også direktionen sådan set anerkender missionærernes helt specielle stilling i Tranquebar, idet de som kongelige missionærer »ikke stod under kompagniets direktører, mindre under kommandanten«.

De forholdsregler, de gav i ovenstående generalbrev, holdt de fast ved. Da de i marts 1714, altså et år senere, sender et nyt generalbrev⁶¹ til kommandanten, indskærper de ham at forholde sig mod missionærerne i overensstemmelse med det tidligere udsendte brev. Med hensyn til en ordre, kongen havde udstedt om, at kompagniet i påkommende tilfælde skulle forstrække missionen med op til 1000 rdl.⁶², skriver de, at kommandant Hassius ikke skal lade sig mærke med, at han har fået en sådan ordre, medmindre missionærerne selv skulle rette henvendelse til ham derom⁶³. Samme år foretager direktionen et mærkeligt og hidtil ukendt skridt, idet der med skibet »Dansborg« udsendes en præst, Hans Munk, der ikke skulle fungere som kompagniets hidtidige præster, der kun tog sig af de europæiske indbyggere, men han skulle lære sig det malabariske sprog for at kunne gøre tjeneste ved hedningernes omvendelse⁶⁴. Sagen blev imidlertid ikke til noget, idet præsten omkom ved skibets forlis, og forsøget blev ikke gentaget. Årsagen til denne mærkelige disposition fra kompagniets side kendes ikke, men den tanke er ikke fjern, at de har følt det uholdbart, at den *kongelige* mission blev drevet som et »fremmedlegeme« i kolonien. De ønsker ved deres politik at kvæle denne mission, og i stedet vil de oprette deres egen, som de selv kan dirigere efter forgodtbefindende. Er denne antagelse rigtig, viser det samtidigt, hvor alvorligt de så på mulighederne for, at en uafhængig kongelig mission kunne trives side om side med det kommercielle kompagni.

Da missionsinspektoratet i 1714 opløstes⁶⁵, besluttede man at lægge missionsledelsen i fastere rammer, idet man oprettede et særligt missionskollegium, som dels kunne tage sig mere effektivt af missionærerne, men også var en mere jævnbyrdig modpart til det mægtige Ostindiske Kompagni. At man har været klar over de alvorlige problemer, forholdet mellem missionen og handelskompagniet frembød, fremgår af kongens instruks til det nye kollegium⁶⁶, hvor kollegiet får pålagt at udarbejde forslag til en instruks om forholdet mellem de to parter ude i Tranquebar samt at sørge for en aftale med direktionen i København.

Missionskollegiet begynder hurtigt en række møder med direktionen for Ostindisk Kompagni⁶⁷. Missionskollegiet ønskede ved disse møder at se bort fra tidligere fortrædeligheder og ville i stedet i overensstemmelse med deres instruks søge at få lagt forholdet mellem mis-

sionen og den stedlige øvrighed i faste rammer. Direktionen for Ostindisk Kompagni på sin side fremførte de punkter, hvorved samarbejdet mellem missionen og øvrigheden vanskeliggjordes; det blev anført, at missionen ikke ville anerkende nogen verdslig øvrighed eller lov, men skød alt ind under kongens afgørelse. Af andre punkter kan fremføres, at direktionen ønskede klar besked om, hvorvidt missionen skulle strække sit virkefelt ud over koloniens område, idet man fremhævede de alvorlige konsekvenser, dette ville kunne få for handelen. Endelig ønskede man belyst, om missionen kun skulle gælde hendinger, eller om den også var rettet mod de talrige romersk-katolske indfødte. Det havde ofte ført til tumultagtige scener i kolonien, når nogen fra den romersk-katolske menighed var trådt over til den lutherske missionsmenighed. Møderækken blev imidlertid afbrudt, sikkert på grund af missionær Ziegenbalgs hjemkomst til Europa (derom senere).

c. Forholdene i Tranquebar

Efter at de to parter i 1709 havde hjemsendt deres klageskrifter, var stridighederne stilnet af, og begge ventede nu på en afgørelse af sagen i Europa. Karakteristisk nok ventede de denne afgørelse fra forskellige myndigheder. Kommandanten ventede på direktionens endelige afgørelse⁶⁸, missionærerne på en kongelig afgørelse⁶⁹, som de bestemt regnede med ville komme med det næste skib.

Det blev en lang ventetid; som anført gik der fra efteråret 1710, hvor det sidste skib var kommet fra Danmark, 3 1/2 år, inden det næste ankom (10/2 1714). Der meldes ikke om nogen større uenighed eller strid mellem de to parter i disse år. Kirkebogen⁷⁰ viser et stigende antal døbte, blandt disse flere fra kommandantens hus.

Denne stille venten bliver imidlertid brat afbrudt, da skibet »Friederich IV« den 10/2 1714 ankrede op på Tranquebars rhed. Begge parter var sikre på, at der med dette skib måtte være en endelig afgørelse af de umulige forhold. Stor var derfor skuffelsen for begge parter, da det blev kendt, hvad skibene havde medbragt. Til missionærerne var der 3 breve fra den hjemvendte missionær Plütschau samt fra Missionskollegiet brevet med forslag om en »amnesti« mellem mission og kommandant⁷¹. Det fremførtes, at det var praktisk umuligt at ordne sagen på anden måde. Dersom man fik en sådan »amnesti« i stand, kunne missionen jo *håbe* på, at kommandanten i fremtiden ville vise sig

mere velvillig. Men det var jo slet ikke det, missionærerne havde ønsket. De havde i og for sig mødt ret stor velvilje fra kommandantens side. Nej, det, de ønskede, var, at øvrigheden helt aktivt og bestemt skulle gå ind i missionsarbejdet. De skriver da også til missionsinspektørerne⁷²: »So lange als wir mit ihm nichts von diesem Werke reden und keine Ersuchung um Hilfe tun, so lange sind wir gute Freunde und können gar wohl mit einander umgehen. Er soll es auch nicht er-mangeln lassen, dann und wann uns zu Gaste zu nötigen, einige Verehrungen uns zuzusenden und sich gar freundlich gegen uns zu erweisen; aber sobald als wir mit ihm von diesem Werke konferieren und bei ihm *obrigkeitliche* Hilfe suchen, so ist die Freundschaft aus und entsteht bei ihm Unwillen und Verbitterung«. Igen ser vi tydeligt, at det ikke er personlige stridigheder, der er tale om, men principielle: missionærernes krav om øvrighedens aktive indsats og kommandantens manglende mulighed for at opfylde dette ønske.

Da missionærerne så af kommandanten får et referat af direktionens generalbrev af 15/3 1713⁷³, som var alt, hvad kommandanten havde modtaget som svar på sin klageskrivelse, er det slut med deres tålmodighed. »Under sådanne betingelser«, skrives der i diariet⁷⁴, »tilbringer vi vores tid omsonst«, og end ikke den af missionsinspektoratet foreslåede »amnesti« ville være til ringeste nytte, idet kommandanten jo var afskåret fra at være missionærerne behjælpelig, hvilket skulle være formålet med en sådan »amnesti«. De beslutter derfor, at dersom der ikke i løbet af sommeren 1714 kom andre breve, måtte missionær Ziegenbalg rejse hjem⁷⁵. Da der ikke kommer noget brev, bereder Ziegenbalg sig i løbet af efteråret til at tage til Europa. Inden han forlader Tranquebar, bringes den »amnesti«, missionskollegiet havde anbefalet, i stand med kommandanten⁷⁶.

Ziegenbalg var nu klar over, at det ikke var fra kommandant Hassius, han havde vanskeligheder at vente, og han nærede derfor kun ringe betænkelighed ved at skulle annullere alle tidligere stridsspørgsmål. Det stod missionærerne klart, at det ikke var kommandanten som person, de havde som modstander, men selve handelskompagniet. De måtte derfor også i amnestien gå ind på, at det kom til at hedde, at kommandanten skal være missionen behjælpelig, »so weit es einem jeden seine Pflicht befiehlt«, og det vil sige, at han ikke kan være missionen behjælpelig, idet direktionen strengt havde forbudt ham at tillade missionærerne noget, hvad enten det var rimeligt eller urimeligt. For at glemme alle tidligere tvistigheder påbød »amnestien« til

gengæld parterne, at de ikke måtte tale ufordelagtigt om hinanden, et punkt, begge parter overholdt nøje⁷⁷.

d. Ziegenbalg i Europa

Den 28/10 1714 forlod Ziegenbalg Tranquebar med »Fridericus IV«. På grund af Den store nordiske Krig måtte skibet søge til Bergen, som det nåede den 1/6 1715. Undervejs havde Ziegenbalg fra Kap det gode Håb sendt kommandant Hassius et venligt brev⁷⁸, hvilket som så meget andet peger i retning af, at der ikke var noget personligt modsætningsforhold imellem dem. Forholdene i Tranquebar under hans ophold synes også at modbevise den sædvanlige opfattelse af kommandant Hassius som en svoren fjende af missionen, ja, forholdet mellem ham og missionær Gründler synes at have været meget venskabeligt. Dagbogen giver talrige vidnesbyrd herom⁷⁹.

Måske har Gründler også menneskeligt været lettere at omgås end Ziegenbalg. Missionær Dal, der kom til Tranquebar i september 1719, kan med sit sædvanlige jyske lune⁸⁰ berette til professor Herrnschmidt i Halle, at Hassius og Gründler var så nære venner, »daß er den Hn. Magister (Gründler) 3 Wohltaten erwies: A) nahm er ihn an seinen Tisch, B) schickte er ihm Tuch zu solchem Rock (nemlig en dansk præstekjole), C) procurierte er ihm eine reiche Frau«; med det sidste henvises til Gründlers ægteskab med enkefru Krahe, der var en meget velhavende dame. Samme ægteskab voldte stor fortrydelse i Europa, hvor det nu var blevet et almindeligt krav, at missionærer skulle leve i apostolisk fattigdom, samt at mission skulle drives uden nogen former for »institutioner« (kirkebygninger, skoler osv.).

Alle de små enkeltheder viser dog tydeligt, at det ikke var hos kommandant Hassius, man skulle finde den store modstand mod missionen, men hos direktionen for Ostindisk Kompagni, og vi vender derfor atter blikket mod Europa.

Ziegenbalg var efter en kort visit hos kongen, der lå i militærleiren ved Stralsund, straks draget videre til København for dér at få opfyldt sit ærinde med Europarejsen: at få brudt Ostindisk Kompagnis modstand mod missionen⁸¹. Der indledes i København en skriftlig forhandling mellem Missionskollegiet og Ostindisk Kompagni. I et brev til direktionen udtrykker Missionskollegiet sin undren over at have konstateret, at direktionen til kommandanten havde udstedt en

ordre, »welche den Fortgang der Mission, soweit sie von einer *geistl. Obrigkeit* kann gefordert werden, gerade zu hemmen«⁸², og de spørger »was für Stücke es sein, darinne man etwa gemeint, daß die Mission der Interesse der Kompagnie entgegen liege und Vorschläge tun, wie sie achten, daß selbige können verbeugt werden«⁸³. Direktionen svarer hurtigt⁸⁴. Den anfører en række eksempler på, at missionen har skadet handelsinteresserne, og kommer så til sidst med den meget vigtige konklusion, at det er umuligt, at kompagni og mission skulle gå i samarbejde »dieweil das eine ein *geistl.* und das andre ein *weltl.* Werk ist, welche kein Zusammenhang mit einander haben, sondern jeweder müssen seiner Verrichtung sein Bestes tun, wenn nur nicht etwas von den *geistl.* vorgenommen wird, welches der *weltl.* ver...«⁸⁵ könne«. Direktionen har altså igen med al ønskelig tydelighed nægtet at yde missionen øvrighedens bistand, idet den hævder, at de to »regimenter« intet kan have med hinanden at gøre. Missionskollegiet forfærdes over dette svar fra direktionen, ja, de nægter at tro, at det kan være direktionens mening. Brevet må, mener de, skyldes, at afskriveren har skrevet forkert⁸⁶. De anmoder derfor om, at direktionen vil give ordre til øvrigheden i Tranquebar om, at den ikke må krænke missionærerne i deres hellige embede, og at den må »beständig alle Fügbarkeit beweisen« over for missionen uden først at skulle spørge direktionen, således som det var krævet i generalbrevet af 15/3 1713 og senere blevet gentaget af direktionen for Ostindisk Kompagni (jfr. s. 94).

Den 23/9 1715 har direktionen svaret; brevet er gået tabt, men svaret kender vi indirekte, og det har været afvisende⁸⁷. Nu mistede Missionskollegiet tålmodigheden og truede med at henvende sig til kongen, dersom direktionen ikke gik ind på kollegiets krav. Herefter synes direktionens modstand endelig at være brudt. Sekretæren i Missionskollegiet, Chr. Wendt, kan skrive til Ziegenbalg⁸⁸: »Die Ordre ist so ausgestellt, wie wir verlanget haben«, og det er sket uden, at man har måttet henvende sig til kongen⁸⁹.

Direktionens ordre udstedtes den 3/10 1715⁹⁰. Heri erklærer direktionen at have hørt, at der er kommet en »amnesti« i stand mellem missionen og den stedlige øvrighed, hvorefter alle tidligere tvistigheder skulle være glemte. Direktionen har videre fået forsikring både fra Missionskollegiet og Ziegenbalg om, at missionen for fremtiden vil ske på en måde, der ikke kan være til skade for kompagniets interesser. Da det endvidere er kongens alvorligste mening, at missionsværket skal fortsættes, så lader de kommandanten og det sekrete råd i Tranquebar forstå, »at os findes vel om dette kristelige værk, og

efter Høj Kongelig befaling gerne ser det fremmet«, og de ønsker derfor, at kommandant og råd ikke lægger missionen hindringer i vejen, »tværtimod (skal de) herefter fremme missionsværket på alle optænkelige måder, eftersom Eder af omstændigheder og derhos påkommende forhold gives lejlighed og udvej til, så og optænke kunne, og udviser (...⁹¹...) tilbøjelighed til missionen, som sømmer sig en *kristelig velintentioneret øvrighed*, derfor missionærerne al bevågenhed, kærlighed, godhed, tjenstagtighed beviser dem (...⁹¹...) Missionærenes forlangende og forslag, som de gøre til missionsværkets fornødenhed, samt hvad de finde enten nu eller herefter for godt, tjenligt og nødvendigt til det ganske værks tarv, så og efter befindende uden at indhente videre specialordre fra Europa forhjælper dem uden mindste ophold at fuldføre det samme«.

Det må siges at være et klart udtryk for direktionens fuldstændige opgivelse af det hidtidige syn på missionen. Der er ikke blot tale om, at man opgiver den hidtidige modstand, men – og det er nok endnu vigtigere på længere sigt – handelskompagniet vedgår, at det har forpligtelse som en »kristelig velintentioneret øvrighed«, hvor det hidtil havde afvist, at det skulle have sådanne forpligtelser; så sent som under forhandlingerne med Missionskollegiet i august og september måned 1715 havde direktionen nægtet, at kompagniet som »ein weltl. Werk« skulle have nogen som helst kristelig forpligtelse, ja, endog nægtet muligheden af, at mission og kompagni skulle kunne have noget med hinanden at gøre: »Immerwohl können wir nicht sehen, daß die Compagnie mit der Mission eintreten können, dieweil das eine ein geistl. und das andere ein weltl. Werk ist, welche kein Zusammenhang mit einander haben«.

Denne indstilling har kompagniet nu fuldstændig måttet opgive, og de har måttet anerkende, at de i Tranquebar som den stedlige øvrighed ikke blot er noget rent »weltlich«, men også har en opgave og forpligtelse som *kristelig øvrighed*, og at deres forhold til missionen må bestemmes ud fra dette.

Med direktionens brev af 3/10 1715 indtræder således vendepunktet i forholdet mellem mission og øvrighed. Jeg vil dog ganske kort komme ind på tiden efter denne nyordning for at se, om begivenhederne efter nyordningen kan kaste lys over forholdene før.

e. Ziegenbalg rejser tilbage. De nye forhold

Missionær Ziegenbalg vendte via England tilbage til Tranquebar, hvor

han ankom 2/9 1716⁹². Samtidig med Ziegenbalgs tilbagekomst til Indien fik kommandant Hassius ordre til at vende hjem for at aflægge regnskab for sin embedsførsel. Det skyldtes ikke direktionens utilfredshed med hans forhold til missionen, men dens utilfredshed med hans forvaltning af handelen. Som nævnt var han også i den beretning om missionen, som han efter Missionskollegiets opfordring skrev, ikke fjendtlig, men saglig⁹³. Som efterfølger udnævntes Chr. Bruun-Lundegaard, der senere i missionslitteraturen altid har gået for at være »missionsvenlig«⁹⁴ i modsætning til den »missionsfjendtlige« Hassius.

Men det var ikke blot øvrigheden og dennes stilling, der var ændret. Også missionen havde undergået en ændring i synet på øvrigheden. Missionærerne havde endnu ikke modtaget kollegiets nye instruks af 2/11 1715⁹⁵, og denne var i øvrigt også mere præget af at fastlægge forholdet mellem missionærerne indadtil, omend det i § 23 hedder, at missionen skal drives således »daß der Compagnie kein Nachteil oder Verlust daraus entstehe«, og den må ikke virke nedbrydende på folkets lydighed over for øvrigheden, »auf daß alle Welt vermercken, daß die Leute Christi das weltl. Regiment nicht aufheben, sondern in und unter demselben nur die Menschen dahin bereite, daß sie des künftigen Lebens theilhaftig werden«. Men der er ingen tvivl om, at allerede inden denne instruks kom, har missionærerne haft et andet syn på øvrigheden end tidligere. Ikke mindst Francke har heftigt bebrejdet Ziegenbalg hans opførsel over for øvrigheden⁹⁶.

For begge parter gælder det, at de nu er nået til gensidigt at anerkende hinanden som led i øvrigheden. Missionen er så at sige blevet inkorporeret som en del af øvrigheden med sin ganske bestemte opgave, og så længe den holder sig til denne, kan den vente støtte fra den øvrige del af den stedlige øvrighed.

Der meldes i de følgende år heller ikke om problemer mellem mission og kommandant, tværtimod bliver disse år efter Ziegenbalgs tilbagekomst en blomstringstid for missionen. De punkter, hvor der var kontakt med kommandanten, er interessante, ikke blot når det gælder de nye tider, men også når man skal bedømme de stridigheder, der havde været tidligere.

Ziegenbalg havde haft en kongelig befaling om indretning af et »consistorium« til behandling af ægteskabssager inden for missionsmenigheden⁹⁷. Ifølge kongens anordning skulle kommandanten føre forsedet i dette, men da missionærerne henvendte sig til ham derom, fik de til svar, »daß weil er noch keine Specialordre von seinen Herren Directeurs hätte, so könne er noch nicht ordinar darinne praesidie-

ren»⁹⁸. Situationen er nøjagtig som under kommandant Hassius: kommandanten kan ikke modtage ordrer fra kongen direkte, men må have dem fra koloniens overøvrighed, direktionen for Ostindisk Kompagni. Sagen ordnes foreløbigt ved, at kommandanten indbydes til at overvære møderne i konsistorium⁹⁹.

Mission og øvrighed har endvidere nær kontakt under opførelsen af den nye missionskirke »Ny Jerusalemskirken«¹⁰⁰. Her er kommandanten behjælpelig med at skaffe en egnet grund i den fine europæiske bydel, byggematerialer samt forskelligt udstyr til den nye kirke¹⁰¹. Ved grundstensnedlæggelsen den 9/2 1717 manifesteres det nye forhold. Den første grundsten lægges af kommandanten, andre lægges af de danske præster samt af officerer fra garnisonen. Kommandanten har til lejligheden skænket en forgyldt plade til indmuring. Også ved selve indvielsen, der fandt sted den 11/10 1718 – på Frederik IV's fødselsdag, med omhu valgt som indvielsesdato af de kongelige missionærer – kan man iagttage det gode forhold til den verdslige øvrighed¹⁰². Kirken fyldtes da af alle de fornemste europæere, og også selve indretningen røber det ændrede forhold. Der var således indrettet en art »kongestol« som en særlig plads til kommandanten. Ved indvielsen ydede kommandanten den verdslige øvrigheds lykønskning ved at salutere fra Dansborg.

Som omtalt ovenfor indskærpede missionskollegiets nye instruks missionen at udføre arbejdet på en sådan måde, at det ikke kolliderede med det verdslige regimente, »sondern in und unter demselben nur die Menschen dahin bereite, daß sie des künftigen Lebens teilhaftig werden«¹⁰³. Missionærerne anerkendte selv dette, idet missionær Gründler i bogen om kirkens grundlæggelse og bygning¹⁰⁰ kom ind på denne adskillelse. Missionsvirksomheden er, skriver Gründler, delt i en indre og en ydre del. Den indre er det kun Gud, som kan fremme, men den ydre så som opførelse af kirken og indretning af forskellige ydre funktioner må ske i samarbejde med den kristne øvrighed.

Og her er vi ved noget meget centralt i missionærenes forhold til øvrigheden. Missionen har nu klart tilkendegivet, at den erkender, at kommandant og råd kun står under direktionen for Ostindisk Kompagni¹⁰⁴, og at den hjælp, missionen kan kræve af den stedlige »kristne øvrighed«, kun gælder det ydre, samt at missionen som en art modydelse for at have opnået denne øvrighedsstøtte selv må yde sit bidrag til, at den »kristne øvrighed« ikke udsættes for anslag. Missionen er kort sagt fra at være en kongelig privatsag blevet officiel og overholder de normer, der er gældende mellem offentlige myndig-

heder. Der er ikke tale om noget personligt venskab mellem kommandant Bruun-Lundegaard og missionærerne, men de mødes, når det kræves, og viser da gensidigt deres »williges Gemüt«¹⁰⁵. Det samme giver kommandanten udtryk for i sit generalbrev til direktionen i København, idet han skriver: »De (missionærerne) har for deres personer hidindtil ikke ytret andet end, hvis til venskabs konserveration er tjenlig, og føjes af os i alle mulige måder, kompagniet uden præjudice«¹⁰⁶.

5. Resumé og konklusion

I missionens første år var forholdet det, at missionærerne som *kongelige missionærer* mente at kunne gøre krav på en særstilling i det tranquebarske samfund. Kommandanten, der var helt uden instrukser, optrådte usikkert og vaklende, men mistede dog på et tidspunkt tålmodigheden og fængslede Ziegenbalg. Ved løsladelsen blev begge parter enige om, at sagen skulle sendes til København, for at man der kunne afgøre den. Det blev på grund af Den store nordiske Krig til en meget lang ventetid (1709-1714), og den blev til sidst afbrudt af direktionens skarpe irettesættelse af kommandant Hassius for at have vist missionen for stor imødekommenhed. Brevet foreskrev endvidere en sådan procedure over for missionen, at det reelt betød en lammelse af denne. Dette førte til, at Ziegenbalg, efter at han havde fået en »amnesti« bragt i stand mellem missionen og kommandanten, rejste hjem til Europa for at søge at få sagerne ordnede dér.

Og under de forhandlinger, der førtes i København under Ziegenbalgs ophold i 1715 kan man finde de dybereliggende årsager til de stridigheder, der havde været. Primært må det siges, at det skyldtes, at man ved de første missionærs udsendelse fuldstændig havde overset, at det var nødvendigt at lægge missionens virksomhed i faste rammer i forhold til den verdslige øvrighed på stedet, hvilket vil sige den af direktionen for Ostindisk Kompagni udnævnte kommandant og det sekrete råd. Ingen havde på forhånd diskuteret sagen med direktionen, og ingen havde instrueret missionærerne om, hvorledes de skulle forholde sig over for den stedlige øvrighed. Missionærerne opfattede uden videre kommandanten som »kristen Øvrighed«, og Ziegenbalg krævede, at denne aktivt skulle tage del i missionsarbejdet¹⁰⁷, hvorimod kommandant Hassius kun ydede missionen en vis ydre repræsentativ støtte. Ziegenbalg ville ikke lade sig nøje med denne form for

støtte, og i sin iver tilsidesatte han ganske de former, man måtte iagttage over for øvrigheden. I Europa inkasserede han kritik for sin optræden og var ved sin tilbagekomst betydelig mere moderat i sine krav til den stedlige øvrighed.

Ved forhandlingerne mellem Missionskollegiet og Ostindisk Kompagni trådte problemerne frem. Missionskollegiet krævede, at kompagniet skulle yde missionen den støtte, som kunne kræves af en kristelig øvrighed, hvorimod direktionen reelt ikke anerkendte, at handelskompagniet havde nogen funktion som »kristelig øvrighed«, et standpunkt, der forfærdede Missionskollegiet så meget, at de antog, at der måtte have indsneget sig en fejl i afskriften af direktionens brev. Som forhandlingerne skred, frem, måtte direktionen ændre sit synspunkt, og ved ordren til kommandanten af 3/10 1715 anerkendte den fuldtud sin forpligtelse som kristen øvrighed i Tranquebar og indvilligede som følge deraf i at yde missionen den støtte, som sømmede sig for en »Kristelig velintentioneret øvrighed«. Under kommandant Bruun-Lundegaard ses det tydeligt, at den støtte, denne »missionsvenlige« kommandant ydede missionen, netop er den ydre støtte, som ikke adskiller sig fra, hvad missionen opnåede, eller i hvert fald havde haft mulighed for at opnå under forgængeren, den »missionsfjendtlige« Hassius. Når eftertiden derfor har været tilbøjelig til at tilskrive kommandant Hassius missionens vanskeligheder i dens grundlæggelsesperiode, synes dette at være en urigtig dom. Sammenligner man de tjenester, de to kommandanter ydede missionen, viser der sig ikke at være nogen større forskel. Begge ydede blot det, der sømmede sig for en kristelig øvrighed. At Hassius så på et vist tidspunkt blev forhindret deri af direktionen, kan man ikke laste ham for.

De vanskeligheder, der opstod i forholdet mellem mission og øvrighed, viser sig da, når man undersøger de hidtil ubenyttede kilder, ikke i første række at skulle tilskrives personerne, men det forhold, at

- a) missionen, som et kongeligt privatforetagende, fra begyndelsen slet ikke var placeret i noget forhold til den stedlige øvrighed,
- b) at der var forskellige opfattelser af, hvilken støtte der kunne forlanges af en kristen øvrighed,
- c) at overøvrigheden for Tranquebar, direktionen for Ostindisk Kompagni, før oktober 1715 kun i meget ringe grad anerkendte sin forpligtelse som kristen øvrighed.

Kombinationen af disse ting synes at være årsagen til, at Tranquebarmissionen i sin grundlæggelsesperiode fik utålelige arbejdsforhold.

Noter:

[1] J. F. Fenger: Den Trankebarske Missions Historie, Kbh. 1843. Herefter anført *Fenger*.

[2] Der Königl. Dänischen Missionarien aus Ostindien eingesandte ausführliche Berichte, Halle 1710 ff. Herefter anført *HB*.

[3] En udførlig opstilling af litteratur om Tranquebarmissionen er foretaget af L. Stampe i Nordisk Missions Tidsskrift (*NMT*) 1955, s. 265 ff.

[4] Fenger, forordet s. 2.

[5] Fenger, s. 139 note.

[6] Fenger, s. 42 note.

[7] Walther Germann: I. Johan Philipp Fabricius, Erlangen 1865; II a. Ziegenbalg und Plütschau, Erlangen 1868 (herefter citeret *Germ I*); II b. Quellsammlung (til Ziegenbalg und Plütschau), Erlangen 1868 (herefter citeret *Germ II*); III. Missionar Christian Friedrich Schwartz, Erlangen 1870.

[8] Arno Lehmann: Es begann in Tranquebar, Berlin 1956.

[9] Arno Lehmann: Alte Briefe aus Indien. Unveröffentlichte Briefe von Bartholomäus Ziegenbalg 1706-1719, Berlin 1957 (herefter citeret *AB*).

[10] Fenger beklager s. 91, at han ikke har kunnet benytte engelske kilder.

[11] *Germ I*, s. 195.

[12] *Germ I*, s. 194-200.

[13] J. Oskar Andersen i *NMT* 1906, s. 53 ff og 149 ff.

[14] F. Schröder i *NMT* 1921, s. 49 ff og 116 ff.

[15] P. G. Lindhardt i Dansk teologisk Tidsskrift (*DTT*) 1940, s. 1ff.

[16] Erich Beyreuther: Aug. Hermann Francke und die Anfänge der ökumenischen Bewegung, Berlin 1957.

[17] Herefter anført *miscol*.

[18] Fenger i forordet samt Vejledende Registrant I (1943), s. 152.

[19] J. F. Fenger: Geschichte der Tranquebarschen Mission, Grimma 1845.

[20] Således f. eks. Lehmann i *AB*, s. 543.

[21] »Den Ledreborgske Samling« i Historisk Museum eller Tidsskrift for utrykte historiske Kildeskrifter især Danmark vedkommende, udg. af C. A. Becker, Kbh. 1845. Ledreborgsamlingen herefter anført *Ledr*.

[22] L. Stampe: Collegium de Cursu Evangelii Promovendo, *DTT* 1946, s. 65 ff.

[23] P. G. Lindhardt, bl.a. i »Tranquebarmissionens Trængselsår«, Theologisk Tidsskrift 1937, s. 1ff.

[24] Germann: Johan Philipp Fabricius, forordet s. VII.

[25] Jfr. *AB* 543 ff.

[26] Tranquebararkivet (herefter anført *Lpz*) nævnes således ikke i L. Stampes oversigt i *NMT* 1955, s. 265 ff.

[27] Angående Tranquebararkivets udlevering til Rigsarkivet se Arkivvæsenets Arkiv I, alm. korrespondence 6, nummer 321 (11/6 1896). Videre henvisninger om sagen kan følges der. Arkivet blev afleveret til Rigsarkivet 1897.

[28] Herefter anført som *dg*.

[29] *Dg* findes derfor også kun i Tranquebararkivet. Om det nye krav om hjemsendelse af dagbøgerne berettes på sidste side af *dg*.

[30] Angående forsigtighed ved benyttelse af dagbøger se f. eks. Lindhardt i Theologisk Tidsskrift 1937, s. 16.

[31] Archiv der Franckeschen Stiftungen, Halle. Herefter anført *Halle*.

[32] F. eks. Fenger, s. 207 og 211 f, Germ I, s. 188 samt Lindhardt (note 30).

[33] J. Oskar Andersen: Fra Trankebarmissionens Begyndelsestid, NMT 1906, s. 168.

[34] Findes nu på Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, tidligere Preußische Staatsbibliothek, herefter anført *Preuß*.

[35] Se ovenfor s. 83.

[36] Herefter anført som *AsK*.

[37] Fenger, s. 42 note, viser, at han fuldtud forstod, at der med HB som eneste kilde ikke kunne gives en fremstilling af disse forhold.

[38] Lindhardt i NMT 1944, s. 14.

[39] Hassius var kommandant i Tranquebar 1704-16. Adledes senere under navnet Lilienspalm.

[40] Jfr. Stampe, NMT 1946, s. 66: »Missionen begyndte som et kongeligt privatforetagende«.

[41] Problemet løstes først, da kolonien i 1777 overtoges af staten. For det tidsrum, hvor missionens grundlæggelse finder sted, er der ingen tvivl om, at den rette øvrighed i Tranquebar udgjordes af direktionen for Ostindisk Kompagni, som også havde ansat kommandanten og de øvrige betjente ude i kolonien. Disse betjente stod under direktionen, hvilket kommer frem flere gange. Jfr. hertil striden mellem Ove Gjedde og Roland Crappe, J. Brøndsted (red.): Vore Gamle Tropekolonier², Kbh. 1967, bd. V, s. 78. Endvidere dg 1714 20/2, hvor missionærerne skriver, at kommandanten »wäre in seiner königl. Bestallung an seine Directeurs gewiesen, daher er in der Sache nichts mit uns vor sich zu tun befügt wäre«. Videre fremgår det tydeligt af direktionens generalbrev 1715 15/3 *AsK* 1232 e, samt Halle IC 8:25, se derom nedenfor s. 92.

[42] Danske Kancellis Arkiv (herefter anført *DaKanc*) A 90 1705 17/11.

[43] En betegnelse, som missionærerne bruger igen og igen.

[44] Fenger, s. 42 ff.

[45] Germ I, s. 106 ff.

[46] Lehmann, s. 110 ff.

[47] Ledr 425, 4to 1709 28/1.

[48] Germ II, s. 23-46.

[49] Refereret i dg 1713 31/11 samt *DaKanc* d 34 a 1710 8/8. Endvidere i *AsK* 1232 d, nr. 58.

[50] Afgår fra Tranquebar 25/10 1709, ankommer til Flensborg 1710.

[51] Fremgår af breve aftrykt i Missionsnachrichten der Ostindischen Missionsanstalt zu Halle (Halle 1880), s. 94 ff.

[52] Se ovenfor s. 90 samt note 40.

[53] Johs. Pedersen: Fra Brydningen mellem Orthodoxi og Pietisme, Kbh. 1945, s. 111f.

[54] Vedr. enkeltheder se L. Stampe i DTT 1946, s. 67.

[55] *DaKanc* d 34 a 1712 9/12.

[56] Lpz kapsel 16.

[57] Preuß kapsel 33/1, 1713 17/2 og Lpz kapsel 16, 1713 13/3.

[58] AsK 1232 e, 1713 15/3.

[59] Asiatisk Kompagni var i henhold til kongelig oktroj forpligtet til at holde to præster i Tranquebar. Disse tog sig dog kun af de europæiske indbyggere.

[60] Der menes fæstningen Dansborg i Tranquebar. Dansborg var kongelig ejendom.

[61] AsK 1232 e nr. 62, 1714 27/3.

[62] DaKanc d 34 a, 1714 5/3.

[63] Dette kunne direktionen have sparet sig. Kommandanten kan melde hjem, at missionærerne kendte ordren, før han selv gjorde. AsK 1398 pakke 1, s. 4, 1715 9/9.

[64] AsK 1232 e, nr. 62, 1714 17/1.

[65] Om enkeltheder se L. Stampe i DTT 1946, s. 70.

[66] Miscol 3 a, 1714 10/12 punkt 7.

[67] Forløbet kendes fra en koncept fra forberedelserne til forhandlingen, Ledr 389 a fol, samt et referat af forhandlingerne Halle IC 7:27.

[68] AsK 1232 d, nr. 58 1710 26/9.

[69] Fremgår især tydeligt AB s. 326, men også s. 318, 324, 332, 335 og 357.

[70] Kirkebog for missionsmenigheden, Landsarkivet for Sjælland.

[71] Se ovenfor s. 92.

[72] 1714 3/9 AB s. 396.

[73] Dg 1714 14/2.

[74] Dg 1714 12/2.

[75] Jfr. note 74.

[76] Dg 1714 8/10. »Amnestien« afsluttes 15/10 1714 (dg). Aftrykt HB I, s. 647.

Om grundene til »amnestien« se Germ II, s. 104 f.

[77] Missionen overholder den f.eks. ifølge dg 1719 9/1, hvor Gründler nægtede at vidne for retten mod Hassius. Hassius overholder den, da han på miscol's opfordring (1717 15/11, Lpz kapsel 13) afgiver en oprigtig og velvillig beretning om missionens tilstand, Preuß 33/g, jfr. Lindhardt i DTT 1940, s. 26 note 6.

[78] Dg 1715 17/4.

[79] Missionærerne deltager i kommandantens selskaber (dg 1715 1/1), kommandanten kommer ofte i kirken (dg 1714 2/12 samt missionær Adlers brev til Ziegenbalg 1715 (uden dato), Preuß 33/a). Missionen lader trykke et festskrift til kommandanten (dg 1715 8/1). Kommandanten låner missionen penge (dg 1715 8/1). Kommandanten har skrevet meget positivt om missionen til gouvernøren i Madras, SPCK reports 1718, letter 29, se »The Church in Madras« by Frank Penny, London 1904.

[80] Jfr. Lindhardt, NMT 1937, s. 9.

[81] Ziegenbalg beskriver selv sin rejse i »Kurtze Nachrichten von seiner Reise«, Halle 1715 (om den gælder samme forbehold som for HB).

[82] Direktionens generalbrev af 15/3 1713 til kommandanten fik Missionskollegiet først kendskab til ved Ziegenbalgs hjemkomst.

[83] Halle IC 7:51 1715 26/8.

[84] Halle IC 8:25 1715 30/8.

[85] Ulæseligt ord.

[86] Missionskollegiet til direktionen for Ostindisk Kompagni 1715 13/9, Halle IC 8:25 & IC 7:63.

[87] AB s. 439 ff.

[88] 1715 5/10 Lpz. kapsel 16.

[89] Wendt til Francke 1715 5/10, Preuß 33/Fasz. 1.

[90] AsK 1232 e, nr. 64. Brevet erklæres allerede ved arkivets registrering i 1790 for »forældet og ulæselig«, det er dog lykkedes mig at tyde størstedelen af det interessante dokument.

[91] Brevet er her ødelagt og ulæseligt.

[92] Dg, anførte dato.

[93] Se note 77.

[94] Jfr. Stampe i DTT 1946, s. 78.

[95] Ledr 421, 4to samt Lpz kapsel 22. Denne modtager de først 1717 2/9, hvilket fremgår af påtegning på originalen i Lpz samt af dg.

[96] Germ II, s. 46.

[97] Ledr 421, 4to, 1715 2/11 samt dg 1716 28/11.

[98] Dg 1716 28/11.

[99] Dg 1717 10/2. Så sent som 26/11 1718 beklager missionærerne over for Missionskollegiet, at direktionen endnu ikke har sendt en forordning ud, så at konsistorium kan få den officielle status, AB 521.

[100] Gründler: Grundlegung, Bau und Einweihung der neuen Missions-Kirche in Tranquebar, genannt Neu-Jerusalem, Tranquebar 1719, uden sideangivelser. Bogen blev typisk dediceret kommandanten.

[101] Dg 1717 21/12 og 1718 11/6 samt 6/9 s.å. Endvidere AsK 1398, s. 33. Jfr. endvidere note 100.

[102] Dg 1718 23/9.

[103] Jfr. ovenfor s. 100 samt note 95.

[104] AB 491.

[105] AB 506.

[106] AsK 1398, s. 33, 1717 26/11.

[107] Se navnlig AB 93 f og 396. Jfr. ovenfor s. 96.